

УДК 72.031.8+72.038

Дорожкін О.В.,

Київський національний університет будівництва та архітектури

ІСТОРИОГРАФІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО В СВІТОВІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ТЕОРІЇ АРХІТЕКТУРИ

Регіональне в теорії архітектури є категорією, привнесеною політологією та орієнтованою на ілюстрацію відповідних поглядів на національне питання. Свідчень про свідоме застосування регіонального як ключової практичної категорії не виявлено. Позичання архітектурних форм із закордонних прототипів, широко поширене у світовій та вітчизняній історії архітектури, за усіх часів було поєднане із їх творчою інтерпретацією. Тому оригінальність архітектурних шкіл окремих країн та регіонів є безсумнівною незалежно від рівня їх автентичності. В Росії регіональне було полем для боротьби політичних метапартій слов'янофілів та западників, на Україні – засобом визнання або відкидання української нації. Така інтерпретація проблеми визначила більш принципову її тональність порівняно із європейською.

Ключові слова: регіональне, національне, інтернаціональне.

Актуальність. Регіональне є предметом численних досліджень в теорії архітектури [11, 27, 39, 57], архітектурній публіцистиці [32], архітектурній педагогіці [11, 38], а також у інших дисциплінах: наукознавстві [30], архітектурознавстві [2], культурології [8]. До активного застосування регіонального в архітектурі закликають документи, що претендують на підзаконний статус [45]. Розробка методів застосування регіонального має базуватися на ретельному дослідженні теоретичного підґрунтя теми.

Проблема. Розповсюдженість концепції регіонального призвела до затемнення змісту поняття та різночитань у термінології. Ставлення до регіонального змінюється від визначального для архітектурного формоутворення принципу до імплікованого у інші категорії другорядного терміну. Ситуація вимагає ототожнення текстів, визначення ступеню їх відповідності архітектурній практиці, окресленню кола методів їх практичного застосування.

Гіпотеза. Так само, як і будь-яка інша категорія в архітектурі, регіональне безсумнівно існує як явище, проте теоретичні праці із відповідної тематики мають суто описовий характер.

Об'єктом дослідження є архітектурні або суміжні із ними тексти, що тією чи іншою мірою торкаються концепції регіонального.

Завдання дослідження виходять із гіпотези та уточнюють окремі її аспекти:

- загальна сутність текстів про регіональне в архітектурі, їх вплив на архітектурну практику;
- включення сутності регіонального в архітектурі до загальноісторичного контексту;
- особливості регіонального в світовій, радянській та українській архітектурі;
- пристосованість регіонального для аспектів архітектури (стилістичного, планувального тощо);
- окремі методики дослідження регіонального в архітектурі.

Предметом дослідження є особливості текстів про регіональне в архітектурі (мотив написання, походження ідей, ступінь практичного застосування тощо), що разом складають їх сутність.

Метод дослідження складається із трьох послідовних кроків. На першому із усієї сукупності текстів про регіональне в архітектурі та суміжних дисциплінах відбираються найбільш впливові та репрезентативні. На другому кроці вони досліджуються по кожному із завдань дослідження, часткові відповіді на які мають міститися у кожному із текстів. На третьому етапі проміжні висновки, виконані по окремих текстах, узагальнюються за визначеними завданнями дослідження. Для зручності досліджені літературні джерела умовно поділені на три групи, у межах яких результати аналізу викладено у хронологічному порядку:

- закордонні публікації, починаючи із I ст. до н.е., в тому числі російські після 1991 р;
- вітчизняні публікації доби Російської Імперії та СРСР, починаючи із XIX ст;
- вітчизняні публікації після 1991 р.

Наводячи приклади впливу місцевих умов на формування окремих архітектурних прийомів (орієнтація приміщень, місцеві будівельні матеріали, побутові звички народів) та наголошуючи на необхідності їх урахування, М. Вітрувій не включив регіональне ані до фундаментальних принципів, ані до проблемних позицій або точок концентрації уваги в архітектурі [9:25,37].

Л. Альбергі продовжував традицію Вітрувія, наводячи описи незвичайних місцевих прийомів та закономірностей (застосування панцирів черепах у якості черепиці, залежність між напрямком вітру та розповсюдженими захворюваннями), ніяк не пов'язаних із принципами та послідовністю

архітектурного формоутворення [1:34,102]. А. Палладіо перелічував відмінності у морфології грецьких та римських будівель, ніяк не пояснюючи її регіональними факторами [29:40]. Власна архітектура Палладіо відповідає цієї тональності, тяжіючи до ідеальних, інтернаціональних схем.

І. Вінкельман визначав клімат як дію, що завдяки різному положенню, погоді та харчуванню визначає різну зовнішність та характер думок народу [8:27]. За Вінкельманом стиль є не тільки сукупність пам'яток, що розміщені на певній території у певному часі, а й те, як на них впливала, наприклад, схильність до надмірної ваги єгиптян, ледачість яких обумовлена родючою землею Нілу, що надавала їм все потрібне для існування [8:38].

О. Шуазі, стверджуючи, що римська архітектура не була єдиним мистецтвом саме так, як Римська імперія не була єдиною нацією, де кожна провінція зберігала місцеві течії [51:575], виділяв дві великі будівельні традиції – західну склеписту та східну балкову, що напряму були покликані місцевими матеріалами. Для романської та готичної архітектури Шуазі графічно зображує центри регіональних шкіл, напрямки їх розповсюдження та зони їх впливу [52:219,435], пояснюючи еволюцію середньовічної регіоналістики переважно місцевими будівельними матеріалами.

Е. Віолле-ле-Дюк, на підґрунті фундаментального дослідження історії руського мистецтва якого були утворені перші вітчизняні теорії національного в архітектурі [6,12,38], визнавав ключову роль політичного фактору під час активних позичань. Значення місцевого будівельного матеріалу та народного орнаменту підвищувалося на автохтонних етапах розвитку архітектури [58:36,52].

Б. Флетчер вказує на шість регіональних факторів (географія, геологія, клімат, релігія, історія, соціологія та політика) як на корінь будь-якого стилю [55:2]. Опис архітектури будь-якої країни починається із опису її характерних особливостей за цими факторами, що, крім того, спричиняють появу або згасання відповідного стилю.

Ле Корбюзьє наголошував на детермінованості місцевих будівельних прийомів та, як наслідок, традиційних архітектурних форм, що є наслідком врахування кліматичних та гігієнічних умов; застосування сучасного наукового підходу до цих проблем має сприяти заміні традиційної архітектури сучасною [57:56]. У власних проектах Ле Корбюзьє постійно враховував регіональний фактор [44:464].

Видатні архітектори, відомі як практики регіональної архітектури ХХ ст, у своїх публікаціях не вчинювали поваги до регіонального. А. Аалто стверджував, що спершу національне та інтернаціональне можуть мислитися як

протилежності, але місцеве може стати національним, а національне – інтернаціональним: Ерехтейон був національним, але з деякого часу став інтернаціональним [18:390]. З цього виводилося, що у сучасному світі неможливо провести реальне розрізнення між національним та інтернаціональним, та марно звертатися до таких думок, коли йдеться про архітектуру [18:390]. К. Танге стверджував, що так званий регіоналізм ніколи не буває чимось більшим за декоративне використання традиційних елементів і такого роду регіоналізм завжди розгорнутий назад [14:82].

Теоретики постмодернізму розглядали використання місцевих прийомів як протидію інтернаціональному модернізму. Так, Ч. Дженкс вважає, що повернення до місцевих особливостей архітектури "квазі" або "в душі" є окремим стилем, що має такі особливості: скатний дах, крупні деталі, живописне розподілення об'ємів тощо [14:95]. Формула "ад-хокізм + урбаністичний підхід = контекстуалізм" [14:98] вказує на спорідненість регіонального із методологічним принципом *ad hoc*, зафіксованим К. Поппером. Контекстуалізм тут застосовується як синонім регіоналізму; в інших місця [14:102] з тією ж метою застосовується термін "вернакуляр". У пізніших працях Дженкс виділяє регіональне в сучасній архітектурі у адхок-підхід, близький до екологічного напрямку, концепції біокліматичної та зеленої архітектури [56:144].

Попперовський "ад-хок", або "до місця" [30:64] є загальнонауковим принципом, сутність якого полягає у виключенні із "працюючої" наукової теорії емпіричних даних, що її спростовують. Таким чином, окремі твердження можуть розглядатися як загальні доки вони можуть бути фальсифіковані. Постпозитивізм, сформульований Поппером, заперечує цей характерний для позитивізму принцип.

Інтерпретація попперовського *ad hoc* була запропонована І. Лакатосом [24:45], який визнавав можливою стратегію трансформації та окремого дослідження виключень із загального правила за допомогою уточнень. Так, виключення із формули Ейлера можна розглядати не як її спростування, а як привід для уточнення визначення багатокутника. У вітчизняній методології науки ця позиція була підтриманою Г. Рузавіним, на думку якого звертання до гіпотез *ad hoc* є припустимим лише на перших етапах дослідження, коли не виявлені логічні зв'язки між різними фактами, їх ототожненнями та пояснюючими їх гіпотезами [33:136].

К. Брюмфілд вказує на ідеологічну складову стильоутворення під час еkleктики в Російській Імперії, розповсюджену серед інтелектуалів та спрямовану на проголошення "російського" стилю [54:14]. В. Кох практично використовує регіональний підхід при дослідженні історії архітектури,

використовуючи регіональні картограми із центром та периферією формування стилів, густиною об'єктів та напрямками позичань тощо, не застосовуючи при цьому відповідного терміну [21:54].

Транснаціональні проектні майстерні, що розробляють об'єктів архітектури по всьому світу, розглядають регіональне як важливий формоутворюючий фактор. Так, К. Целларіус із KSP Jurgen Engel стверджує, що ключовим елементом успіху міжнародних замовлень цієї проектної групи є поєднання німецької якості із місцевими особливостями країни, де розташовується об'єкт.

С. Хан-Магомедов розглядає регіональне у теоретичному аспекті, наголошуючи на відмінностях у сприйнятті архітектурного середовища людям із різними моделями сприйняття, характерними для різних культур. Культура виділяється як абстракція більш високого рівня, ніж інші об'єктивно діючі сталі фактори, які з часом перетворюються на культурний. Хан-Магомедовим запропоновано проблему національного вигляду "або це явище є етапом на шляху до глобальної світової культури, або одночасно неповторним варіантом світової культури" [46:574].

Г. Рєвзін відмічає напружений характер питання про російське національне відчуття форми у російському мистецтвознавстві, прогножуючи або перспективу його вирішення у дусі націоналістичної спекуляції, або навпаки національного самозневаження. Корені цієї позиції Рєвзін знаходить у І. Жолтовського, який стверджував, що "наш народ через Візантію є спадкоємцем античного генію" [32:37].

А. Іконніков у пострадянських працях вказав на зміну вектору розвитку архітектури Аалто з жорсткої теорії національного до його гнучкого втілення, балансу між національним та інтернаціональним. Таке твердження у порівнянні із публікаціями радянського періоду є визнанням дії політичного фактору при обґрунтуванні регіональної архітектури в СРСР у 1960 рр. [16:84,86]. Іконніков вказує, що на практиці Аалто користувався концепцією "одвічних форм" при збереженні попереднього рівню техніки [16:64].

С. Тєрєхін визнає актуальність регіоналізму в умовах географічних просторів, великої кількості достатньо автономних культур та різноманітних місцевих умов Росії, а також у зв'язку із необхідністю подолання моноцентриських (москвоцентриських) тенденцій [40:4].

Фактори, що сприяють формуванню регіонального в архітектурі, поділено на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних факторів віднесено ландшафт, місцеві матеріали, історичні умови, до суб'єктивних – національно-культурна традиція, менталітет, побутовий уклад населення. Тєрєхіним

виділено два ієрархічні рівні регіонального: локальний та зональний. Регіональну архітектуру визначено як "єдність творів, розташованих на певній території, що виражає її особливості, несе ознаки етнокультурної традиції, належить до певної архітектурної школи та усвідомлюється як окрема цінність" [40:5].

І. Добріцина відносить окремі об'єкти сучасної архітектури в Росії до критичного реалізму (за Фремптоном), що мають метою художню трансформацію місцевих традиційних архітектурних образів при дозованому використанні рис архітектури інших культур. Позиція, близька до цього напряму, є за Добріциною домінуючою в сучасній російській архітектурі як у метрополії, так і на периферії [15:352]. Головним питанням професійної рефлексії російського архітектора названо можливість або неможливість унікальної автентичної архітектури, не звичайно наслідувальної, не другорядної та запозиченої, а унікальної та автентичної; інакше "чи спроможна російська архітектура проявити волю до самосвідомості, не обурюючись власної периферійності, а знаходячи в неї джерело для власного розвитку". Аналізуючи російську архітектуру 1990-х рр., Добріцина вказує на цитатність та полістилістику постмодернізму в Росії не як іманентно притаманні йому ознаки, але або позичені із світового контексту, або пробіски регіональної тенденції [15:226].

Концепція національної своєрідності архітектури Татарстану наголошує на необхідності не регіональної, але національної архітектури цієї республіки, посилаючись на відповідний параграф у її Конституції та наявність винятково багатих архітектурних традицій цієї республіки [45:51]. На думку авторів концепції, своєрідності в сучасній архітектурі складається із регіонального, національного та інтернаціонального компоненту; прогресивними називаються ті національні риси, що мають інтернаціональний потенціал, як і було і історії архітектури із традиційними формами Давньої Греції та Золотої Орди [45:53].

За перспективними планами досліджень у галузі теорії архітектури в РФ, розвиток концепції регіонального полягає у створенні баз даних, що складають підґрунтя для науково точної фіксації регіональних шкіл російської архітектури. До регіональної архітектури віднесене також дерев'яне будівництво, раніше відоме як "народна архітектура". Серед теоретичних аспектів проблеми відмічається актуальність визначення взаємовпливу національної та світової архітектури [19:12]. Документ базується на парадигмі інтернаціонального стилю із регіональними школами, що відповідають місцевим факторам, притаманним відповідному регіону.

Початок регіональної дискусії в Російській Імперії у першій половині ХІХ ст. висвітлено у монографії Є. Кіріченко, яка стверджує, що ніде та ніколи

тема національного не була такою актуальною [20:208]. Майже усі наведені нею тексти є слов'янофільськими. Так, М. Надеждін розуміє народність як засіб передати архітектором у своїх творах рідне небо, святу землю, рідні звичаї та норони, віру, рідне життя, рідну велич тощо [20:68]. В. Одоєвський вважає святу Русь не тільки у громадянському, а й у морально-етичному світі першою державою всесвіту, що протистоїть бездуховному Заходу [20:87]. М. Дмитрієв вважає, що космополітизм не уподоблюється до стилю, а кожна країна повинна мати свою архітектуру [20:142].

У другій половині XIX ст. демагогічні лозунги були змінені прагматичними пропозиціями, що однак вели до тієї самої мети та у окремих випадках призводили до сумнівних висновків, обґрунтованих однак фактологічним матеріалом. І. Забелін стверджує що першоелементом російського в архітектурі є не кам'яні собори Києва, а народна хата [20:232]. О. Красовський та його послідовники визнають провідну стильообразуючу роль за конструкцією [20:164] та вважають національний стиль краще підготовленим до місцевих умов, аніж проекти "туристів-романтиків", що без змін переносять архітектуру із Італії до російської Півночі [20:194].

Важливою подією для регіональних дискусій XIX ст. в Російській Імперії була публікація Віолле-ле-Дюка. В. Бутовський гаряче її підтримав, захищаючи від западницької позиції Ф. Буслаєва, інтерпретуючи теорію Віолле-ле-Дюка як визнання самостійності та незалежності російського мистецтва, адже візантійське мистецтво, з якого нібито позичала прототипи давньоруська архітектура, було під тими ж самими впливами, а тому цілком допустимим є твердження про архітектуру Давньої Русі як прототип слов'янської [6:II].

На початку XX ст. дискусія почала приймати адекватний вигляд. Так, І. Грабарь в першому вітчизняному підручнику із історії архітектури наголошував на величчі давньоруської архітектури, проте вказував, що перші собори на Русі були побудовані візантійськими майстрами, а відмінності у морфології об'єктів обумовлені кліматичними відмінностями у місцевих умовах та прогресують із віддаленням від Візантії та наближенням до Півночі [13:6]. М. Султанов додатково відмічає, що регіональні риси європейської архітектури з часом зникають, а глобалізаційні процеси призводять до швидкого розповсюдження її по світу [38:4].

Напрямок регіональних дискусій радянської доби було визначено В. Леніним, який із кон'юнктурних політичних інтересів визнавав право націй на самовизначення та закликав малі народи до нього [25:316]. Водночас визначаючи національне самовизначення як буржуазне, Ленін наголошував на необхідності побудови інтернаціональної культури після соціалістичної революції. Широке втілення ленінської концепції у радянські мистецтвознавчі

та архітектурні теорії кореспондується із відомим соціальним становищем в СРСР.

О. Некрасов підтримує нову тональність дискусії, категорично відкидаючи вплив Візантії на давньоруську архітектуру [28:53], який раніше вважався майже безсумнівним. Заперечуються й активні архітектурні запозичення у добу Петра I, стверджуючи, що цей та інші впливи європейської культури мали обмежений та провінційний характер. Водночас наголошується на формування архітектури України у XVI-XVII ст. виключно під впливом Польщі, Угорщини та Румунії [28:139]. Некрасовим виконано перше вітчизняне архітектурне регіонування: на території Київської Русі виділено три райони домінування місцевих архітектурних шкіл.

Й. Сталін видозмінює ленінську концепцію національного у відповідності до політичної ситуації, називаючи лозунг національної культури реакційним та буржуазним, намагаючись отруїти свідомість працюючих. Розбудова пролетарської культури, соціалістичної по своєму змісту, на думку Сталіна має приймати різноманітні форми та засоби вираження у різних народів в залежності від мови, побуту тощо [37:143].

Пом'якшуючи та розвиваючи ленінсько-сталінську концепцію регіонального, М. Брунов стверджував, що необхідно відмовитися від розгляду російської архітектури як явища повністю ізольованого в межах країни [4:6] так само як і від розглядання російської архітектури як постійної зміни іноземних позичань [4:6]. Виокремлення регіональних напрямків та місцевих шкіл, існування архітектури метрополії та архітектури колонії, їх взаємопроникнення та взаємовплив визнається Бруновим лише на матеріалі візантійської архітектури у працях пострадянського періоду [5:413].

Підґрунтям позиції В. Вороніної є цитата Сталіна, який наголошував, що радянські люди вважають, що будь-яка нація, все рівно велика чи мала, має свої якісні особливості, свою специфіку, яка належить тільки їй та якої немає у інших націй; ці особливості є вкладом у скарбницю світової культури, що доповнюють та збагачують її [10:3]. Планувальні особливості узбецької архітектури пояснюються Вороніною через їх взаємозв'язок із соціальними факторами, кліматом та місцевими будівельними матеріалами.

В. Самойлович докладно аналізує регіональні особливості сільського житла регіонів України [35:11], акцентуючи увагу на планувальних та конструктивних їх особливостях та ототожнюючи результати дослідження у детальних картограмах. Перенесення окремих прийомів із російської практики до території України стосується переважно розташування об'єктів на генеральному плані [35:18].

М. Цапенко визнає існування національних особливостей типології, об'ємно-просторової структури, містобудівного розміщення і орнаменту архітектури України XVII-XVIII ст. [47:6], пояснюючи їх відмінністю політичних, соціальних та кліматичних умов, а також розповсюдженням місцевих будівельних матеріалів. За Цапенко, науково обгрунтоване врахування регіональних умов на території України започатковано із публікацією польського трактату про архітектуру у середині XVII ст, у якому вказано на неприпустимість влаштування у Польщі італійських анфілад, адже ними гуляє вітер та порушується інтимність. Цапенко цитує й відомого політичного діяча УНР Д. Антоновича, який у своєму дослідженні українського мистецтва цілковито заперечує його унікальність, характеризуючи його як послідовне позичання європейських стилів. Так само категорично він відкидає будь-який зв'язок української та російської архітектури. У працях, виданих під час окупації території України Німеччиною у II Світовій війні, Антонович наголошує на німецькому корінні будь-яких творчих досягнень української архітектури.

Офіційну радянську позиція з приводу регіоналізму в архітектурі наведено у "Загальній історії архітектури" [11:518]: візантійські позичання початку XI ст. визнавалися несуттєвими; про позичання пізніших періодів інформації не наведено. Дослідження Ю. Яралова є найфундаментальнішими у пізньорадянській традиції, які саме й обгрунтували розповсюджений у цей період погляд на архітектуру Аалто та Танге як на регіоналізм [53:22]. Одним із практичних підґрунть такого дослідження було обгрунтування застосування регіональних особливостей у пізньорадянській архітектурі республік Кавказу та Прибалтики.

У радянських працях А. Іконніков визнає позичання ранньокolonіальної архітектури із Європи в США природнім процесом [17:3], з чим без будь-якого самоприниження погоджується американська суспільна думка [17:7]. Позичання до Америки із Європи мали стійкий характер й у пізніші періоди. Ю. Асеев [2:11] займає фаллабілістичну позицію з приводу регіонального, стверджуючи, що із двох полярних поглядів на походження кам'яної архітектури Київської Русі коректною є середня.

В. Глазичев наголошував на регіональному характері постмодернізму в країнах, що не мали стародавньої архітектурної традиції – Австралії, Канади, США. Функція національного стилю у них перекладалася зазвичай на одну із інтерпретацій класицизму, а місцеві особливості враховувалися шляхом калькування випадково обраних прийомів [12:491]. Імітування архітектурних форм місцевих культурних традицій, зокрема при освоєнні європейськими проектними організаціями архітектурного ринку країн із економікою, що

швидко розвивається, вважається Глазичевим послідовним розгортанням концепції постмодернізму, якій намагається протистояти наддогматизованим інтерпретаціям європейського модернізму.

П. Раппопорт визнає позичання будівельної артілі із Візантії до Русі та дає емпіричну оцінку дискусії з приводу автентичності вітчизняної архітектури, що прямо посилає до актуальної за часів цього дослідження дискусії з приводу норманського чи автохтонного походження Київської Русі [31:22].

Ш. Аскарров вказує на взаємозамінність термінів "регіональне" та "вернакулярне" у різних виданнях "Архітектури постмодернізму" Дженкса [3:67]. Наведено й інші синонімічні терміни: Б. Голдстерн застосовував вираз "новий регіоналізм", а К. Курокава – "регіональний культурний контекст". Першим випадком застосування регіоналізму в сучасній архітектурі Аскарров вважає проектування французькими архітекторами групи Х касби – традиційного житла Алжиру, що не має жодних аналогів у європейській архітектурі. Близькими до регіоналізму Аскарров вважає методи К. Александера, який застосовував язык патернів для дослідження містобудівних структур історичних міст та застосування їх у сучасному проектуванні.

А. Мардер наголошує, що професійні архітектори поза сумнівів використовували форми народної архітектури, але їх творчість не протистояла загальним тенденціям архітектури, а їм підкорялося [27:75]. Підкреслено вплив радянського народу та ідеології радянської держави у формуванні відношення до регіональної архітектури та як наслідок у її морфологічних рисах. Мардер стверджує, що нове в архітектурі завжди з'являється як національне та у випадку своєї високої якості має тенденцію до інтернаціоналізації [27:81], а докорінно національним може бути лише новаторство.

В. Самойлович у працях доби незалежності стверджував, що народна архітектура України формувалася під впливом соціально-економічних та природно-кліматичних умов, які суттєвим чином впливали на створення прийомів та архітектурних форм, що відповідали побутовому укладу та усталеним художнім уявленням народу. Різноманітність місцевих умов у кожному конкретному регіоні в той чи інший період історичного розвитку суттєво вплинула на народну архітектуру, надавши їй той своєрідності та і специфічних рис, які вона має у кожному архітектурно-етнографічному регіоні України [34:5].

С. Лінда визначає вплив політичної ситуації як провідну причину позичань віденської архітектури до Львова наприкінці XIX ст, що мало наслідком культурну залежність від європейських архітектурних шкіл та

пригноблювала власні традиції як істотний фактор розвитку архітектури [26:6]. Ліндою визначено європейські прототипи та аналоги львівської архітектури та вказано на спорідненість архітектурних тенденцій в Російській та Австро-Угорській імперіях наприкінці XIX ст.

В. Чепелік, розглядаючи національне в контексті українського архітектурного модерну, наголошував на звертанні модерну до традицій народної архітектури як на визначальному факторі його формування [48:7]. За запропонованою Чепеліком концепцією еліта народу дозріває до пори, коли починається активізація етнічної самосвідомості, розпочинається доба злиття свого питомого із запозиченням, що породжує нове, позначене самістю та несамістю нове національне явище, пов'язане тисячами коренів із своєю спадщиною та тисячами коренів – із світовою тогочасністю або сучасністю, що і відбулося з українським бароко та українським модерном. Чепелік визнає ідеологічну боротьбу у пресі на початку XX ст, що велася з одного боку проросійськими силами, що відкидали факт існування українського архітектурного модерну, та проукраїнськими, що його наголошували. Чепеліком визначено центри формування регіональних шкіл українського модерну та регіони, що знаходилися під його впливом.

В. Соченко вказує на складний характер явища регіонального в українській архітектурі, не вказуючи при цьому ані на напрямки її розвитку, ані на відповідні конкретні прийоми, що наближує його точку зору до типової радянської кінця 1980-х рр. [36:178].

Ю. Чепелік стверджує, що звертання професійних архітекторів до традицій народної архітектури створювало сучасну архітектуру з національними ознаками, а пошук національної своєрідності архітектури має не тільки естетичне і політичне значення, але й економічне, оскільки сприятиме розвитку туризму в країні [49:4]. Чепелік виділила три етапи розвитку національного дискурсу на матеріалі архітектури, що співпадають із етапами розвитку радянської архітектури.

Перший етап характеризувався формуванням теорії під впливом системи чинників: соціокультурний стан суспільства в другій половині XIX ст, народностильовий напрямок в архітектурі стилю модерн в країнах Європи і Росії, професійні дослідження народної архітектури та народного мистецтва, відповідна спрямованість архітектурної творчості окремих майстрів на Україні. Орієнтація на народну архітектуру включала такі теоретичні узагальнення: можливе пряме запозичення елементів народної архітектури, стилізація елементів народної архітектури, введення інноваційних морфологічних елементів [49:8].

Другий етап характеризувався поворотом від теорії функціоналізму до теорії соціалістичного реалізму. Чинниками формування теорії архітектури із національного питання були: одноманітність забудови, роботи художників-монументалістів, розвиток досліджень народного мистецтва, архітектурна практика зарубіжних країн. Провідний теоретик цього етапу Ю. Яралов стверджував, що поки будуть існувати нації, архітектура мусить відбивати національну своєрідність, а ознакою національної своєрідності архітектури в умовах індустріального будівництва є синтез мистецтв. Стилізація в архітектурі і навіть стилізаторство в деяких розважальних закладах вважалося припустимим [49:12]. Третій етап характеризувався перевагою інтернаціональної архітектури, яка об'єднує народи, а не національної, яка їх роз'єднує [49:14].

Ю. Сющук наголошує на тісному взаємозв'язку рівня дослідженості та аналізу історичної спадщини та середнього рівня вирішення практичних завдань сучасної архітектури у відповідних локальних контекстах. Аналізуючи мусульманську архітектуру Криму, він наводить численні прототипи окремих типологічних типів та підтипів будівель, переважно з різних регіонів Османської Імперії [39:11]. Регіональні особливості мусульманської архітектури Криму їм не експліковані.

Зауважуючи, що процеси консолідації української нації ще далекі від завершення [23:23], Л. Кучма наголошує, що для кожного народу його культура – те ж саме, що для людини її "я" [23:24], розуміючи під цим, що консолідація української нації має відбуватися через автентичну архітектуру з національними рисами. Питання про автентичність української архітектури так само як і будь-якого іншого елемента української культури залишається одним із засобів обґрунтування української національної ідентичності.

В. Тімохін розглядає регіональну архітектуру виключно як критичний регіоналізм Фремптона, відмовляючи на відміну від позиції останнього у регіональних характеристиках будь-якій архітектурі, що виконана за межами цієї парадигми [42:6].

Р. Франків наголошує на існуванні карпатського регіоналізму як стилістичного напрямку радянської архітектури 1960-80 рр, що насаджувався примусово [43:8]. Унікальним морфологічним елементом, що відрізняв цей архітектурний напрямок від інших, був гострокутний дах із виступаючими мансардними вікнами.

М. Ксеневич вказує на глибокі традиції регіонального в українській архітектурі, намагаючись обґрунтувати їх присутність за допомогою

філософських категорій простору та часу, що однак не ґрунтується на відповідних філософських традиціях [22:127].

В. Тимофієнко вказує на автохтонний характер української архітектури, яка, незважаючи на численні позичання та взаємовпливи із архітектурою різних регіонів та культур світу розвила власну пластичну мову [41:19].

В. Вечерський стверджує, що дослідники не дійшли згоди з кількості регіональних шкіл українського дерев'яного будівництва, проте погоджуються, що спільного в архітектурі регіонів більше, ніж відмінного [7:3].

Дослідження Б. Черкеса, присвячені національній ідентичності в архітектурі, розглядають архітектурні особливості громадських центрів міст у якості матеріалізованого виразу тривалого історичного розвитку країн. Незворотні процеси утворення та розвитку незалежних держав після розвалу радянського блоку стали причиною створення парадигм національної ідентичності, що впливають на формування сучасної архітектури незалежних держав, віддзеркалюючи нові національні цінності та пріоритети [50:6].

Черкес наголошує на поступовому характері процесів історичних змін національної ідентичності, які супроводжують розвиток суспільства і формують нові політичні ідеї, символи, міфи та вартості. Ідентичність може бути також змінена або нав'язана вольовим актом авторитарної влади у результаті ідеологічного детермінізму або анексії однієї країни іншою. Розвиток нової національної ідентичності спостерігається при архітектурному формуванні громадських центрів та просторів, що стають новими місцями відправлення релігійних, ідеологічних чи політичних літургій. Архітектура міських громадських просторів є інструментом втілення свої ідей та прагнень новою елітою. Архітектура ж обслуговує правлячу національну еліту, своїми художніми засобами допомагаючи їй утверджувати національну ідентичність [50:28].

Аналіз літературних джерел виявив, що серед визначень, які застосовуються для описання регіональних особливостей в архітектурі та мистецтві, найвживаннішими є терміни "регіоналізм" та "регіоналістика", між якими існують певні відмінності. Регіоналізм позначає напрям у світовій архітектурі 1930-2000-х, що є похідним від органічної архітектури та розвивас її принципи за межами США, переважно у країнах Скандинавії, мусульманського Сходу, колишнього СРСР та у Японії. Регіоналістика позначає загальну тенденцію до раціонального використання місцевих особливостей (культурні традиції, кліматичні умови, місцеві будівельні прийоми тощо) в архітектурі. Визначено, що певною мірою регіоналістика притаманна усім глобальним стилям європейської та світової архітектури.

Переосмислення регіонального в сучасному світі набуває нового значення внаслідок прискорення глобалізаційних процесів. Моделі, що адекватно описували регіональне в індустріальному суспільстві, виявляються некогерентними в інформаційному суспільстві. Інтеграційні процеси, що де-факто перетворюються національні держави на наднаціональні цивілізаційні утворення, за умови глобалізації трансформують національні культури у наднаціональні або цивілізаційні. Для відповідного перетворення концепції регіонального в архітектурі наразі бракує політичної волі, що має неминуче з'явитися при виникненні відповідної кон'юнктури.

Дискусії щодо наявності автентичної української архітектури виявляються політично ангажованими навіть тоді, коли вони проходять у професійних колах із залученням відомих архітекторів-практиків. Так, описуючи проблему національного в теорії вітчизняної архітектури середини ХХ ст, А. Пучков навів анекдот, що розповідав В. Чепелик своїм студентам, згідно якому І. Жолтовський на кандидатській дисертації Г. Лебедева, присвяченій українській національній архітектурі, намалював нецензурну резолюцію. Під час презентації книги про історію архітектури Києва Г. Духовічний неодноразово наголошував на існуванні київського модерну, відмінного від модерну будь-якого іншого міста України, але не назвав жодного його морфологічного елементу, що має створювати його автентичність.

Висновки, що є синтетичним узагальненням наведених емпіричних даних, становлять:

1. Проблема регіонального в теорії архітектурі сформована під впливом політичної дискусії та є окремим випадком національного питання, його проекцією із політології на існуючий культурний матеріал, в даному випадку – на архітектуру. На протязі історії як України, так і світу не зафіксовано свідчень про регіональне як істотний свідомий інструмент архітектора-практика.

2. Формування теорії регіонального розпочалося із появою капіталістичного засобу виробництва та отримало розповсюдження після Великої Французької революції. Дискусії на регіональну проблематику активізуються під час суттєвих політичних змін, частіш в поліетнічних та авторитарних країнах. В інформаційному суспільстві концепція регіонального як національної ідентичності замінюється концепцією регіонального як цивілізаційної ідентичності.

3. Активне позичання прогресивних архітектурних форм, що було та залишається поширеною практикою по всьому світу, на протязі всієї історії

вважалось природним явищем. Висування звинувачень у творчому плагиаті або порушенні авторських прав з цього приводу є виключенням. Оригінальність архітектурних шкіл окремих країн та регіонів в Європі визнається безсумнівною незалежно від рівня їх автентичності.

4. В Російській Імперії регіональне було полем для боротьби слов'янофілів та западників, а у СРСР – місцем для пропаганди офіційної ідеології. Під приводом вирішення професійних проблем підносилася або принижувалася місцева архітектура, а відповідно цьому й ставлення до Росії. В етнічно неоднорідних регіонах, в тому числі на Україні, регіональне мало додаткове значення як засіб розхвалення або критики національних меншин.

5. На Україні дискусії з регіонального відбуваються із середини XIX ст. за такими етапами:

- до 1916 – дискусії з приводу наявності оригінальної української архітектури;

- 1916-1935 – призупинення дискусії внаслідок зміни стилістики архітектури;

- 1935-1955 – початок впровадження жорсткої концепції регіонального у сталінській редакції;

- 1955-1987 – активне впровадження лібералізованої радянської концепції;

- 1987-1994 – призупинення дискусії в очікуванні кон'юнктурних політичних змін;

- 1994-2009 – дискусії про автентичність та унікальні національні риси української архітектури;

- після 2009 – призупинення дискусії внаслідок втрати нею актуальності.

Часовий лаг у 2-5 років між теорією та відповідними політичними трансформаціями, що майже співпадають із стилістичними змінами в архітектурі, підтверджує її архітектурознавчий характер.

6. Регіональне може бути дослідженим як у стилістичному, так і у планувальному, конструктивному або будь-якому іншому аспекті теорії архітектури. Водночас сутність регіонального, орієнтованого на ідеологічну боротьбу і в архітектурному, і в позаархітектурному контексті, є спорідненою із стилістикою більш ніж із будь-яким іншим напрямком архітектурної теорії.

7. Апарат регіональних досліджень в архітектурі за своєю сутністю є спекулятивним. Окремою методологією, що уявляється об'єктивною, є картографічний аналіз напрямків експорту та імпорту прототипів архітектурних систем та їх елементів. Застосування цього методу у подальших дослідженнях

вимагає його математизації, що має подолати суб'єктивність у визначенні напрямків позичання прототипів форм.

8. Обмеження аналізу теоретичних текстів на користь морфологічного підходу є способом уникнути політичних висновків під час дослідження регіональних особливостей архітектури України. Спираючись на цей принцип, вирази "архітектура України" та "українська архітектура", припустимість вживання яких складає відому проблему, у цій роботі застосовуються як синоніми. Проблема коректності їх застосування полягає поза теорії архітектури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Альберти Л-Б. Десять книг о зодчестве. Т. I. – Москва: Издательство всесоюзной академии архитектуры, 1935. – 421 с.
2. Асеев Ю.С. Архитектура древнего Киева. – Киев: Будівельник, 1982. – 145 с.
3. Аскарлов Ш.Д. Метаморфозы регионализма. // Архитектура Запада – 4: Модернизм и постмодернизм. Критика концепций. – Москва: Стройиздат, 1986. – 190 с.
4. Брунов Н.И. История русской архитектуры. – Москва: Государственное издательство литературы по строительству и архитектуре, 1956. – 611 с.
5. Брунов Н.И. Очерки по истории архитектуры. Т. II. – Москва: Центрполиграф, 2003. – 540 с.
6. Бутовский В.И. Русское искусство и мнѣние о нем Е. Виолле-ле-Дюка, французского ученого архитектора, и Ф.И. Буслаева, русского ученого археолога. – Москва: Типография А.Гатцука, 1879. – 187 с.
7. Вечерський В.В. Українська дерев'яна архітектура. – Київ: Балтія-друк, 2006. – 64 с.
8. Винкельман И. История искусства древности. Малые сочинения. – Москва: Алетея, 2000. – 800 с.
9. Витрувий М. Десять книг об архитектуре. – Москва: Архитектура-С, 2006. – 328 с.
10. Воронина В.Л. Народные традиции архитектуры Узбекистана. – Москва: Государственное издательство архитектуры и градостроительства, 1951. – 166 с.
11. Всеобщая история архитектуры. Т. 3. – Ленинград: Стройиздат, 1964. – 681 с.
12. Глазычев В.Л. Архитектура: энциклопедия. – Москва: Издательство АСТ, 2002. – 672 с.
13. Грабарь И. История русского искусства. Т. I. – Москва: Издание И.Кнебель, 1910. – 508 с.
14. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма. – Москва: Стройиздат, 1985. – 137 с.
15. Добрицына И.А. От постмодернизма – к нелинейной архитектуре: архитектура в контексте современной философии и науки. – Москва: Прогресс-традиция, 2004. – 415 с.
16. Иконников А.В. Архитектура XX века. Утопии и реальность. Т. 2. – Москва: Прогресс-Традиция, 2002. – 670 с.
17. Иконников А.В. Архитектура США. – Москва: Искусство, 1979. – 199 с.
18. Иконников А.В. Мастера архитектуры об архитектуре: конец XIX-XX век. – Москва: Искусство, 1972. – 351 с.
19. Ильичев В.А. Прогноз развития фундаментальных исследований в области архитектуры, градостроительства и строительных наук до 2030 г: реферативное изложение. – Москва: РААСН, 2009. – 68 с.
20. Кириченко Е.И. Архитектурные теории XIX века в России. – Москва: Искусство, 1986. – 344 с.

21. Кох В. Энциклопедия архитектурных стилей. – Москва: БМ АО, 2005. – 528 с.
22. Ксеневич М.Я. Українська архітектура, її визначальний контекст у просторі, часі, інформації: основи українського українознавства. – Київ: МП Леся, 2005. – 426 с.
23. Кучма Л.Д. Україна не Росія. – Москва: Время, 2004. – 560 с.
24. Лакатос И. Доказательства и опровержения. – Москва: Наука, 1967. – 152 с.
25. Ленин В.И. Тезисы по национальному вопросу. // ПСС, Т. 23. – Москва, 1973. – с. 321-322.
26. Лінда С.М. Стилiстичні та архітектурно-композиційні аспекти розвитку архітектури Львова періоду історизму у ХІХ - поч. ХХ ст. Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. – Львів, 1999. – 14 с.
27. Мардер А.П. Эстетика архитектуры: теоретические проблемы архитектурного творчества. – Москва: Стройиздат, 1988. – 216 с.
28. Некрасов А.И. Византийское и русское искусство. – Москва: Издание государственного универсального магазина, 1924. – 209 с.
29. Палладио А. Четыре книги об архитектуре. – Москва: Издательство, 1938. – 345 с.
30. Поппер К. Логика и рост научного знания. – Москва: Прогресс, 1983. – 605 с.
31. Раппопорт П.А. Зодчество Древней Руси. – Ленинград: Наука, 1986. – 153 с.
32. Ревзин Г.И. Очерки по философии архитектурной формы. – Москва: ОГИ, 2002. – 138 с.
33. Рузавин Г.И. Логика и методы научного познания. – Москва: Мысль, 1974. – 237 с.
34. Самойлович В.П. Народна архітектура України в ілюстраціях. – Київ: Абис, 1999. – 281 с.
35. Самойлович В.П. Народна творчість в архітектурі сільського житла. – Київ: Державне видавництво літератури з будівництва і архітектури, 1961. – 230 с.
36. Соченко В.І. Українська архітектура: традиції, новації, сучасність. // Сучасні проблеми архітектури і містобудування. Збірник наукових праць, № 20. – Київ, 2000. – с. 174-186.
37. Сталин И.В. О политических задачах университета народов Востока. // ПСС Т. 7. – Москва, 1949.– с. 138-153.
38. Султановъ Н. Теорія архитектурныхъ формъ. – Москва: Типографія П.Д.Сытина, 1914. – 448 с.
39. Сющук Ю.Г. Историко-теоретичні аспекти типології громадських будівель мусульманської архітектури Криму ХІІІ - ХVІІІ ст. Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Київ, 2002. – 19 с.
40. Терехин С.О. Национально-региональные особенности архитектуры Саратовского Поволжья. – Саратов: Саратов. гос. техн. ун-т, 2002. – 59 с.
41. Тимофієнко В.І. Історія української архітектури. – Київ: Техніка, 2003. – 472 с.
42. Тімохін В.О. Критика сучасних архітектурних теорій: конспект лекцій для ВНЗ. – Київ: Видавництво КНУБА, 2005. – 43 с.
43. Франків Р.Б. Особливості розвитку української архітектури пострадянського періоду (1991-2001 рр.). Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Львів, 2005. – 20 с.
44. Фремплтон К. Современная архитектура: Критический взгляд на историю развития. – Москва: Стройиздат, 1990. – 535 с.
45. Халигов Н.Х. Концепция поддержки и развития национального своеобразия в архитектуре Татарстана. // Известия КГАСУ. Сборник научных трудов, № 2 (20). – Казань, 2012. – С 49-63.
46. Хан-Магомедов С.О. Архитектура советского авангарда. Кн. 1. – Москва: Стройиздат, 1996. – 709 с.
47. Цапенко М.П. Архитектура Левобережной Украины XVII-XVIII веков. – Киев: Стройиздат, 1967. – 110 с.

48. Чепелік В.В. Український архітектурний модерн. – Київ: Видавництво КНУБА, 2000. – 378 с.
49. Чепелік О.В. Національні аспекти теорії архітектури (на прикладі України). Автореф. дис...канд. архітектури: 18.00.01. Київ, 2002. – 14 с.
50. Черкес Б.С. Національна ідентичність в архітектурі громадських центрів столичних міст в умовах ідеологічної детермінації. Автореф. дис...докт. архітектури: 18.00.01. Київ, 2006. – 38 с.
51. Шуази О. История архитектуры. Т. 1. – Москва: Издательство всесоюзной академии архитектуры, 1937. – 631 с.
52. Шуази О. История архитектуры. Т. 2. – Москва: Издательство всесоюзной академии архитектуры, 1937. – 693 с.
53. Яралов Ю.С. Проблема национального и интернационального в советской архитектуре. Автореферат дисс...д-ра архитектуры: 18.00.01. – Москва, 1966. – 52 с.
54. Brumfield C. Origins of Modernism in Russian Architecture. – Los Angeles: University of California press, 1991. – 345 p.
55. Fletcher B. A history of architecture on the comperative method. – London: B.T. Batsford, 1905. – 742 p.
56. Jencks C. Theories and manifestoes of contemporary architecture. – Chichester: Academy editions, 1997. – 312 p.
57. Le Corbusier. The radiant city. – New York: The Orion Press, 1964. – 345 p.
58. Viollet-le-Duc E-E. L'art russe: ses origines, ses éléments constitutifs, son apogée, son avenir. – Paris: V.A. Morel et cie, 1877. – 261 p.

Annotation

Regional concept was transferred into architecture theory from political sciences in order to illustrate corresponding views on national problem. There are no evidences of practical application of this theory. Adoption of architectural forms from foreign models was a widespread tendency both in Ukrainian and world architecture tightly bonded with its artistic interpretation. That's why authenticity of architectural schools and styles lies beyond doubt unaffected by the level of their authenticity. In Russia regional discussions became a ground for political confrontation between Slavophil and Westerners parties. In Ukraine regional was a tool for either affirmation or negation of Ukrainian nation existence. Specific way of regional concept interpretation caused increasing attention for corresponding discussions.

Аннотация

Региональное в теории архитектуры является категорией, привнесённой из политологии и ориентированной на иллюстрацию соответствующих взглядов на национальный вопрос. Свидетельств о сознательном применении регионального как ключевой практической категории не обнаружено. Заимствования архитектурных форм с зарубежных прототипов, широко распространённое в мировой и отечественной архитектуре всех времен, во все времена было объединено с их творческой интерпретацией. Поэтому оригинальность архитектурных школ отдельных стран и регионов является несомненным независимо от уровня их аутентичности. В России региональное было полем для борьбы политических метапартий славянофилов и западников, в Украине – способом признания или отрицания существования украинской нации. Такая интерпретация проблемы определила более принципиальную тональность дискуссий по сравнению с европейской.